

<https://doi.org/10.15407/uhj2025.01.159>
УДК 930.2:378.4(477.83-25)(092)Крип'якевич

Інна МОРОЗ

кандидатка історичних наук, доцентка кафедри історії світового українства,
Київський національний університет ім. Тараса Шевченка (Київ, Україна)

iness.m@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0001-6392-3249>

МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ І. КРИП'ЯКЕВИЧА ДО КЛАСИФІКАЦІЇ ІСТОРИЧНИХ ДЖЕРЕЛ (ЗА МАТЕРІАЛАМИ НАУКОВОГО СЕМІНАРУ В УКРАЇНСЬКОМУ ТАЄМНОМУ УНІВЕРСИТЕТІ У ЛЬВОВІ)

Мета — на основі архівних матеріалів дослідити внесок І. Крип'якевича в розвиток методології класифікації історичних джерел та визначити актуальність його доробку в цій царині на сучасному етапі. **Завдання** полягають у з'ясуванні сутності теоретико-методологічного значення наукової схеми класифікації історичних джерел І. Крип'якевича. **Методологія** статті базується на принципах історизму, неупередженості, всебічності й цілісності джерельного комплексу з використанням загальнонаукових методів аналізу і синтезу, індукції та дедукції, моделювання, а також історичних методів — біоісторіографічного, історико-генетичного, історико-порівняльного, проблемно-хронологічного, ретроспективного та текстологічного. У статті розкрито підходи вченого до вироблення класифікаційних критеріїв і моделей із врахуванням досягнень західноєвропейського джерелознавства кінця ХІХ — початку ХХ ст. В основу запропонованої ним класифікації покладені передусім ідеї Е. Бернгайма і загальновизнаний на той час поділ джерельної бази на залишки й традицію. Заслуга історика полягала в тому, що він удосконалив її, конкретизував, адаптував до українського історичного матеріалу й апробував у науковому семінарі в Українському таємному університеті у Львові. Проведене

Цитування: Мороз І. Методологічні підходи І. Крип'якевича до класифікації історичних джерел (за матеріалами наукового семінару в Українському таємному університеті у Львові). *Український історичний журнал*. 2025. № 1 (580). С. 159—181. <https://doi.org/10.15407/uhj2025.01.159>

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2025. Стаття опублікована на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND 4.0 (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

ISSN 0130-5247. Український історичний журнал. 2025. № 1 (580)

дослідження, спрямоване на подальший розвиток джерелознавства історії України як спеціальної системи знань, формування цілісної картини історії вітчизняного джерелознавства та його методології, збагачення історіографії джерелознавства, спонукає до вдосконалення схем класифікації історичних джерел.

Ключові слова: історичне джерелознавство, теорія й методологія, класифікація історичних джерел, класифікаційні моделі (схеми), І. Крип'якевич, Е. Бернгайм.

Інституалізація та подальший розвиток вітчизняної соціогуманітаристики передбачають, зокрема, викристалізування предметного поля, завдань, засад, провідних тенденцій розвитку дисциплін джерелознавчого циклу. З огляду на це необхідним є осмислення досвіду та інтеграція теоретико-методологічних здобутків попередніх генерацій науковців-істориків. Зважаючи на відсутність універсальних класифікаційних схем, розширення кола історичних джерел, актуальною залишається проблема сутності класифікації джерел та вироблення її принципів. Класифікація історичних джерел має прикладне призначення, адже зумовлює вибір конкретного дослідницького інструментарію, оптимального для джерел кожної групи.

Проблема класифікації джерел у вітчизняному історичному джерелознавстві висвітлена в дослідженнях О. Богашиної [1, с. 74—100], В. Воронова [2, с. 8—15], Я. Калакури [3], В. Тельвака [4] та ін. Аналіз концептуальних методологічних засад історієписання початку ХХ ст. загалом, та праць І. Крип'якевича зокрема, проведено в роботах Я. Дашкевича [5], Я. Ісаєвича [6] й ін. Діяльність І. Крип'якевича як джерелознавця схарактеризовано у працях Я. Ісаєвича, В. Грабовецького, вивчення доробку історика з теоретичного джерелознавства започатковано І. Мороз [7, с. 229–353; 8; 9].

Зростання ролі біографічного фактора у вітчизняній соціогуманітаристиці вимагає актуалізації досліджень наукової творчості інтелектуалів минулого. Введення до наукового обігу матеріалів університетського семінару І. Крип'якевича дозволить всебічно розкрити його дослідницький діапазон, зокрема як джерелознавця. Особливої цінності згаданому джерелу надає недостатнє вивчення стану розвитку теорії джерелознавства та методики історичного дослідження у 20-х рр. ХХ ст. та й загалом інституціоналізації історичної науки на українських землях.

Образ української історичної науки в Галичині у контексті європейських студій першої третини ХХ ст. формували інтелектуали, які вийшли з львівської історичної школи М. Грушевського. Одним з найталановитіших її репрезентантів був Іван Петрович Крип'якевич (1886—1967 рр.) — не лише неперевершений джерелознавець-практик, але й один із засновників вітчизняного теоретичного джерелознавства. Науковець розумів важливість методики історичного дослідження і його складової — джерелознавчого дослідження — для підготовки науковців-істориків, що підтверджується його викладацькою діяльністю. Це і розробка університетського курсу лекцій для Кам'янець-Подільського державного університету в 1918—1919 рр., і проведення семінару «Досліди над історією греко-католицьких парафій в Галичині» в Богословській академії у Львові у 1935 р., і спеціальні заняття для аспірантів Львівського державного університету ім. Івана

Франка в повоєнний період, і консультації для молодих наукових співробітників у Інституті суспільних наук, директором якого він був у 1953—1962 рр.

У теці № 173 «Аспірантура 1945 р. Методика» родинного архіву Крип'якевичів (зараз матеріали передані до відділу рукописів Львівської національної наукової бібліотеки ім. В. Стефаника НАН України) окрім документів щодо консультування з джерелознавства та методики історичного дослідження, науково-організаційної роботи аспірантів кафедри історії України Львівського державного університету, був виявлений машинопис під заголовком «Семинар»¹. На останній сторінці перпендикулярно до тексту рукою І. Крип'якевича зроблено напис: «Методика (текст)»². Можна припустити, що, готуючись до викладів методики історичного дослідження та джерелознавства для аспірантів Львівського університету ім. І. Франка, історик залучав матеріали, які презентував свого часу студентам Українського таємного університету у Львові (УТУ).

Джерело (чи його частина) датоване 30 січня 1922 р.³ Час його написання підтверджують стилістика тексту, особливості лексики та орфографії, відсутність апострофа. З огляду на наявність у справі значної кількості машинописних текстів першоджерел, вірогідно розтиражована на циклостилї досліджувана нами історіографічна пам'ятка з теорії джерелознавства теж могла слугувати роздатковим матеріалом, або й навіть посібником чи частиною лекційного курсу. Автор тексту не зазначений, але це безсумнівно І. Крип'якевич: впізнається його авторський стиль, наведені приклади відповідають науковим зацікавленням історика, перегукуються з його працями, мають місце рукописні автографічні вставки латиницею.

Досліджуване джерело має 24 аркуші та складається з чотирьох основних розділів, що відповідають етапам самостійного опрацювання джерел. Текст, швидше за все, є теоретичним матеріалом, який давався як вступ до семінарів, під час яких на прикладі конкретних джерел розбирались ті чи інші джерелознавчі проблеми.

Сподівання І. Крип'якевича на плідну роботу в Кам'янець-Подільському державному університеті у 1918—1919 рр. не здійснилися через хворобу вченого та несприятливу політичну ситуацію. Тому свій викладацький потенціал він реалізував у таємному університеті, одним із фундаторів якого він був. І. Крип'якевич викладав на філософському факультеті курс української історіографії XVIII—XIX ст., що був виданий літографічним способом у 1923 р., читав лекції з історії української держави XVII—XVIII ст., курс «Джерелознавство XVI—XVII ст.», а також проводив (переважно вдома) запланований ще для подільського університету семінар з методики історичного дослідження [7, с. 113—120].

Вчений, як вихованець М. Грушевського та Л. Фінкеля, розумів необхідність семінарських занять студентів, які дозволяли на практиці формувати дослідницьку компетентність та джерелознавчу культуру студентів-істориків. Власний семінар І. Крип'якевич очевидно створив, наслідуючи організацію наукової роботи

¹ Родинний архів Крип'якевичів (далі — РА Крип'якевичів). П. 173. Семинар.

² Там само. Арк. 24.

³ Там само. Арк. 12.

в історико-філософській секції НТШ та історичний семінар М. Грушевського. Як згадував історик пізніше, він «головну вагу звертав саме на семінар, уводячи студентів практично у метод наукової праці» [10, с. 118]. Колишній студент підпільного університету С. Волинець зазначав: «Коли я та мої товариші починали писання призначених нам праць, професор І. Крип'якевич відбував із нами спеціальний семінар на теми, як братись до такої роботи. У першу чергу ми мушили ознайомитись із технікою праці, до якої на практиці він увів» [11, с. 567]. Вірогідно саме до цих занять з методики науково-дослідної роботи й належать матеріали «Семинару».

З великим завзяттям і ентузіазмом описує молодий викладач свою роботу в університеті у листі до громадського і політичного діяча, письменника О. Назарука від 29 січня 1922 р.: «Тепер працюю дуже інтенсивно другий рік зі студентами [...] прегарний, хоч і трохи сирий матеріал, жадний знання, — працюємо досить у “катакомбах”, але з тим більшим завзяттям й успіхом. Дуже при тому користаю, бо відомо учитель учиться від учнів найбільше. Стараюсь кожного вести індивідуально, по його інтересам і талані, — отже роботи маса»⁴.

І. Крип'якевич ще у 1918 р. звернув увагу на прогалини у вітчизняній теорії та методиці історичного дослідження. Він відзначав, що в Україні ще «не витворилась добра школа методичної науки», «не маємо у нас добрих взірців методичних студій»⁵. За спогадами Івана Петровича навіть його вчитель — метр української історичної науки М. Грушевський — спеціально не вчив методики: «Хибою семінара Грушевського було те, що він не розробляв теорії методології і кожний молодий дослідник працював як сам собі умів порадити» [10, с. 89].

Принагідно зазначимо, що ще зі студентських років І. Крип'якевич захоплювався класичною працею з методики науково-дослідної роботи німецького методолога Е. Бернгайма не без впливу професора австрійської історії Л. Фінкеля. Характеризуючи його семінар, він відзначав, що «дуже інтересні були рецензії самого професора на роботи студентів, складені за приписами методики Бернгайма» [10, с. 90]. Історик прагнув зробити доступними для української наукової аудиторії його передові на той час ідеї. Він згадував: «Одного разу, 1905 р., у Грушевського я застав Франка — обидва радилися при чаю — про революційні події в Росії. Я прийшов з проектом перекласти на укр[аїнську] мову малий підручник методики історії Бернгайма. Грушевський сказав: “Тепер не час — бачите, що проходить в Росії” — Франко поставився м'ягше: “І це знадобиться”» [12, с. 483].

Вчений і надалі (та й загалом до кінця життя) залишався вірним концепції Е. Бернгайма і поклав його праці в основу свого семінару, адаптувавши основні положення до вивчення історії України. С. Волинець згадував: «Головним предметом, що його викладав професор І. Крип'якевич, була методика історичних дослідів. Цю дисципліну викладав він дуже солідно, бо сам був знаменитим її

⁴ Центральний державний історичний архів України, м. Львів. Ф. 359. Оп. 1. Спр. 269. Арк. 4 зв.

⁵ РА Крип'якевичів. П. 149. Крип'якевич І. Методика історії. 4.Х.1918. Арк. 7.

знавцем» [11, с. 567]. Також він наголошував, що викладач «був послідовником німецької школи в тій ділянці», зокрема професора Е. Бернгайма, проте доручав студентам ознайомитись з французькою школою методики історичних дослідів і радив читати зразковий твір написаний Ш.В. Ланглюа і Ш. Сеньбосом [11, с. 567]. Як зазначав учень видатного історика (згодом директор Інституту українознавства імені І. Крип'якевича) Я. Ісаєвич, «уже в рад. час рекомендував своїм учням користуватися підручником Е. Бернгайма — типового репрезентанта неокантіанства в історичній науці» [6]. Варто зазначити, що оцінка методологічного підґрунтя праць Е. Бернгайма варіюється. Їх переважно трактують як приклад позитивізму, а також критичного позитивізму (О. Богдашина), психолого-генетичного тлумачення історії у межах позитивізму (В. Артюх) та ін.

Слід зазначити, що матеріали семінару уклалися на тлі специфічної історіографічної ситуації. На рубежі ХІХ—ХХ ст. позитивізм втрачав свої провідні позиції, зумовлюючи так звану «кризу історизму», яка спричинила методологічну дискусію. Під впливом змін в європейській історіографії, насамперед паризької школи соціології, відбувалась еволюція історіософських поглядів М. Грушевського від позитивізму до неокантіанства, історичної соціології та психології історії [4, с. 37], що, безперечно, позначилось на формуванні наукового світогляду його учнів.

І. Крип'якевич з 1910-х рр. намагався поєднати позитивізм з історіографічним напрямом «культурна історія» К. Лампрехта, психологічною інтерпретацією історії В. Вундта. Можна цілком погодитись з твердженнями Я. Дашкевича [5, с. 718] та Я. Ісаєвича [6], що їхній наставник еволюціонував до неокантіанства.

Курс «Методологія історії» (фактично методика) читався в таємному університеті вже у зимовому семестрі 1920—1921 н. р. (2 год.). І. Крип'якевич у листі до С. Томашівського від 8 червня 1922 р. писав, що веде семінар другий рік і його учасниками є близько 50 студентів, у той час як минулого року їх було приблизно 10 [13, с. 412]. У 1921—1922 н. р. декан філософського факультету М. Кордуба викладав цей курс у першому семестрі 1921—1922 н. р. в обсязі однієї години на тиждень, а в другому — дві години на тиждень (лекції й практичні) [14, с. 72]. На основі його лекцій був виданий циклостильний посібник зі студентських рукописів, виконаних двома різними почерками [15]. Дослідниця У. Великопольська називає його першим в українській історіографії початку ХХ ст. навчальним посібником з методики історичного дослідження [14, с. 74]. Видається, що актуалізований і аналізований нами матеріал І. Крип'якевича, який був виданий теж у 1922 р., займає гідне місце серед самвидавних посібників УТУ.

Матеріали родинного архіву Крип'якевичів, що мають відношення до підготовки до викладання в Кам'янець-Подільському університеті методики історичного дослідження, дозволяють стверджувати, що історик підходив до неї як до університетської дисципліни ще з 1918 р. [13, с. 111—112]. Натомість М. Кордуба почав готуватися до викладання методології лише з літа 1921 р.⁶

⁶ Державний архів Львівської обл. Ф. Р-2923. Спр. 2. Арк. 56.

Перший розділ матеріалів семінару був присвячений евристиці (від гр. «*heuristiko*» — «знаходжу, відкриваю»), тобто пошуку, збору, класифікації джерельної бази дослідження. І. Крип'якевич надавав класифікації джерел важливого значення, адже це зумовлює специфіку подальшого їх пошуку й опрацювання залежно від належності до певних груп, категорій. Майже половину матеріалів (більше 11 стор.) присвячено саме класифікації джерел як елементу методики евристики.

У цьому курсі І. Крип'якевич дав досить широке визначення історичних джерел як «матеріалів історичних», а також «первісних творів, які відносять ся до історії»⁷, що перегукується з визначенням Е. Бернгайма: «Матеріал, з якого черпає свідчення наша наука, називається джерелами» [16, с. 65]. Професор дотримувався загальноприйнятого тоді поділу джерельного масиву на останки й традиції залежно від наявності чи відсутності наміру передачі інформації нащадкам. Він подав їх визначення: «Останками називаєсь все те, що позістало з минувшини, без наміру тодішних людей те переказати потомности. Традиція се ті всі джерела, котрі переказано нам з виразним наміром, щоби їх заховати [зберегти]»⁸. Різниця між джерелами, що належали до цих груп, на переконання І. Крип'якевича полягає в тому, що «останки»⁹ позістали для нас без чужого освітлення, традиція в чужім освітленню»¹⁰. Такий поділ джерел практично повторює класифікацію Е. Бернгайма (див. табл. 1), правда німецький дослідник виділяє окрім залишків («*Überreste*») і традиції («*Tradition*») (традиції також називає переказами чи звітками «*Berichte*») групу «безпосереднє спостереження та спогад».

Започаткований у першій половині XIX ст. і усталений Й. Дройзеном, Е. Бернгаймом, Ш. Ланглау та Ш. Сеньобосом розподіл на останки й традицію, який панував аж до 1960-х рр., — не є оптимальним. Спостерігається подвійна приналежність деяких видів джерел, на що сам історик і звертає увагу.

Матеріали семінару містять дві класифікаційні схеми. Спочатку вчений анонсував поділ джерел лише на дві групи — традиції й останки (див. табл. 2). Далі з'являється третя група — давні історичні твори, властива історія (див. табл. 3), що й зумовлює певні неточності, неузгодження, накладки в групуванні. Можливо, науковець, розуміючи недосконалість класичної на той час класифікаційної схеми поділу, намагався дещо її прояснити, виправити, й третя група джерел є його авторським внеском. В середині основних груп наявний свій внутрішній поділ. Характеризуючи джерела, львівський історик часто подавав історичні екскурси, пов'язані з ними, приклади з української історії.

Джерела групи останків І. Крип'якевич поділяв на:

- 1) тілесні останки людей і тварин («звірат»),
- 2) продукти (продукти праці, виробництва),
- 3) пережитки, або моральні останки.

⁷ РА Крип'якевичів. П. 173. Семинар. Арк. 1.

⁸ Там само.

⁹ В оригіналі помилково «отсанки».

¹⁰ Там само.

І. Крип'якевич, як і німецький вчений, наголошує на меншій суб'єктивності групи останків [16, с. 86]. У Е. Бернгайма залишки поділяються лише на 2 групи — залишки у вузькому розумінні й пам'ятки. Львівський історик деякі Бернгаймові підгрупи перевів у розряд груп. Так, в Е. Бернгайма до групи залишків належать: 1) тілесні залишки людей і їх діяльності, 2) мова, 3) звичаї, установи, в яких збереглись пережитки давнини, 4) твори наук, мистецтв, ремесел, 5) акти; а до пам'яток — 1) монументи й написи, що не мають характеру звісток, 2) документи [16, с. 88—93]. Український історик розширив першу підгрупу групи останків, додавши тілесні залишки «звірят». Своєю чергою у підгрупі продукти («Продукти, се всякі виробы людської руки, які позітали»¹¹) І. Крип'якевич виокремлює 1) монети (грецькі, римські, перські, арабські, західноєвропейські), 2) укріплення або городища, 3) предмети домашнього господарства, 4) печатки, 5) написи, 6) одяг. Ця структурна одиниця І. Крип'якевича є відповідником запропонованої німецьким істориком («витвори всіх наук, мистецтв, ремесел» [16, с. 90]), проте він її деталізує (печатки й т. д.), чого немає в Е. Бернгайма.

Нововведенням І. Крип'якевича можна вважати виокремлення третьої групи останків — пережитки, або моральні останки, з огляду на високу оцінку ним джерел цього плану під впливом психологічної історії чи соціології. Вона включала: 1) «людську мову», 2) звичаї, звичаєве право, вірування, обряди та 3) усну словесність.

Особливістю досліджуваного теоретичного дискурсу є підвищена увага до міждисциплінарного підходу, насамперед залучення досягнень історичної філології (історичної лінгвістики). Можна навіть сказати, що, укладаючи даний курс, І. Крип'якевич перебував у полоні історико-філологічного методу (фундатори Б.Г. Нібур, А.Г. Геерен, Л. фон Ранке, І. Франко й ін.). У порівнянні з німецьким вченим, який також пропонував застосовувати філологічні методи дослідження історичних джерел [16, с. 88—89], він дуже детально розглянув філологічні студії, проілюструвавши їх прикладами з української історії.

На думку І. Крип'якевича, мова є «вислідом історичного розвитку даного народу і в ній відбиваються народні звичаї, обичаї, вірування, заняття, а також місця проживання і відносини, в яких народ стояв до сусідів»¹². Історик зазначав, що «розслідування мов» займається лінгвістика, або філологія, а також назвав її галузі: етимологію, «діалектику», ономастику. Історико-філологічні дослідження допомагають виявити етнічну та мовну приналежність народів («котрі народи належать до одного пня»¹³), пояснити їх первісну культуру (одяг, звичаї) та визначити «правітчину». Назви місцевостей, зокрема, вказують на територію заселення певних народів («пізнається, які околиці замешкував даний нарід»¹⁴), з чого виводиться їх прабатьківщина.

Цінними є наведені І. Крип'якевичем відповідні приклади джерел та огляд історіографії проблеми (І. Свенціцький, М. Грушевський, А. Брюкнер, Л. Нідерле).

¹¹ Там само. Арк. 1.

¹² Там само. Арк. 2.

¹³ Там само.

¹⁴ Там само.

Вченого цікавило питання пошуку прабатьківщини народів за ареалом поширення певних слів на позначення місцевостей, назв рослин. Так, на основі географії побутування слів «бук», «мед» («мід»), демонструючи володіння картографічним методом, він визначає прабатьківщину слов'ян — «мусіла се бути Східна Європа до лінії Кенігсберг — Одесса»¹⁵.

Дослідження мовних наслідувань за допомогою порівняльної («порівнюючої») лінгвістики сприяє відтворенню контактів між певними народами та встановленню хронологічних меж культурних, соціальних та політичних взаємовпливів. Науковець наводить приклади таких запозичень від скіфів, сарматів, народів монгольського і турецького походження, фінів, кельтів, готів, німців, греків, італійців, угорців, волохів. На прикладі переймання українським народом слова «цибуля» (нім. «Zwiebel») від німців у XV ст., І. Крип'якевич доходить висновку, що «цибулю управляти навчилися Українці від нім[ецьких] кольтонів»¹⁶.

Характеризуючи лінгвістичні джерела, науковець також систематизує походження антропонімів та топонімів. Так, він наводить систему походження прізвищ («власних імен») за М. Сумцовим, В. Охримовичем, М. Зубрицьким, І. Франком, та прізвищ («назвищ») за І. Франком, а також систематизує топоніми («географічні імена»), слідуючи за польським славістом А. Брюкнером (Брікнером).

У матеріалах семінару досить ґрунтовно схарактеризовано пережитки, що збереглися у звичаях, звичаєвім праві, віруваннях і обрядах, які «мають звичайно свій початок в матеріальній культурі народу і тим власне вони для історика важні»¹⁷. У такій їх оцінці можна вбачати вплив неокантіанства, соціології (в Е. Бернгайма теж є відповідник [16, с. 89]). Наприклад, в обряді «добування живої ватри» І. Крип'якевич вбачає сліди колишнього способу добування вогню, у гуцульських «карбах» — «вказівки до повстання письма». Він називає основні праці з цієї проблематики А. Онищука, В. Гнатюка, З. Кузеля, М. Коцюбинського, М. Зубрицького. Вчений подав свою оцінку звичаїв як джерел: «При досліді обичаїв треба бути дуже обережним, бо деякі звичаї, хоч виглядають на перший погляд старинні, в дійсності є недавнього походження»¹⁸. Групу звичаїв він розширив, зважаючи на українські реалії, за рахунок народного календаря, звичаєвого права. За його висловом, віруваннями займається «народний календар», де вони прив'язані «до певних днів року, ідуть по собі в належнім порядку»¹⁹ (ми б назвали ці джерела етнологічними чи джерелами з історичної хронології). Як історичне джерело розглядаються також погляди на власність, що часто містять «останки колишнього комунізму»²⁰.

І. Крип'якевич по-своєму підійшов до групування джерел усної традиції. На відміну від Е. Бернгайма, основні її компоненти він відніс до «устної (народної) словесності» (групи останків), яку визначав як «все те, що перейшло до нас

¹⁵ Там само. Арк. 3.

¹⁶ Там само.

¹⁷ Там само. Арк. 5.

¹⁸ Там само.

¹⁹ Там само.

²⁰ Там само.

устною дорогою»²¹. До неї історик зараховує приповідки, анекдоти, історичні перекази (передання), легенди, паралельно зазначаючи, що вони мають подвійний характер. З одного боку, вони є фрагментом із давнього життя і тим самим належать до останків, однак, з огляду на появу наміру «переказати вже події потомкам»²² їх одночасно можна зараховувати до традиції.

Приповідки, як історичне джерело, як зазначає науковець, дають спосіб життя з правничого боку, географічну інформацію, пов'язані з певними історичними особами, проявляють історичні погляди²³.

Анекдоти («летючі слова») І. Крип'якевич тлумачить як «видумане оповідання з приватного життя історичної особи з дотепним висловом»²⁴ (напр. «Бог кого збудував, нехай Бог здобуває»²⁵ й ін.). У Е. Бернгайма анекдоти та крилаті вирази розділені [16, с. 79—80].

Історичні перекази (передання), за І. Крип'якевичем, «се устні оповідання про дійсні або істор[ичні] особи згл[ядно?] події»²⁶. Як приклади, він наводить літописні перекази та виокремлює «чужі» та «власні» судження щодо походження топонімів та мікротопонімів. І. Крип'якевич батьківщиною байок та переказів вважав Індію, з якої вони потрапили до нас через арабські країни («Арабію»), можливо через північну Африку, Іспанію і Західну Європу, або через Малу Азію та Візантію. Ця думка перекликається з твердженням Е. Бернгайма, який зазначав, що мотиви індійських казок проникали на Захід, особливо в епоху хрестових походів (також він згадував семітичну і греко-римську літературу) [16, с. 76].

«Легендою» історик називав «переказ, який нав'язує до істор[ичних,] релігійних подій і осіб»²⁷ і як приклад наводить «Печерський патерик», легенди про ікони. Привертає увагу та обставина, що І. Крип'якевич, попри те, що був людиною віруючою (греко-католик), виступає тут як науковець-скептик: «Ті легенди потребують дуже бистої критики, тому, що багато видумано їх умисне монахами для прославлення своїх церков і звербовання більшого числа прочан»²⁸.

Переходячи до розгляду другого великого розділу джерел — традиції — І. Крип'якевич виділяє в його межах історичні пісні, акти, історичні пам'ятки. Кожна з таких груп поділяється на дрібніші, конкретизується. Показово, що у Е. Бернгайма традиція поділяється на усну, писемну і зображальну. Натомість І. Крип'якевич таких назв не подає, хоча фактично виділені ним три групи відповідають бернгаймівським за змістом (історична пісня як відповідник усної традиції, акти — писемної, історичні пам'ятки — частково зображальної).

Слід звернути увагу, що І. Крип'якевич, хоча й відносить історичну пісню до джерел групи традиції (Е. Бернгайм — до усної традиції [16, с. 72]), прина-

²¹ Там само.

²² Там само. Арк. 6.

²³ Там само. Арк. 5.

²⁴ Там само.

²⁵ Там само.

²⁶ Там само. Арк. 6.

²⁷ Там само.

²⁸ Там само.

гідно наголошує на її подвійній приналежності, зазначаючи що вона «в певній мірі як галузь народної словесности, належить теж до останків»²⁹. При цьому дається короткий огляд розвитку української пісенної творчості від згадок про сліди первісних історичних пісень (напр., у літописах), до повноцінних («власативих») історичних пісень у віршованій формі, які творяться одночасно з подією, що найбільше зворушує народ. Далі науковець замість бернгаймових саг вводить як суто українське історичне джерело думи. Побіжно характеризуючи історію їх розвитку, І. Крип'якевич наводить коротку історіографію дослідження (В. Антонович, М. Драгоманов, Ф. Колесса) і вказує, де вони публікувались. Він акцентує на суб'єктивному характері історичних пісень і дум, які висвітлюють події «під певним кутом власного видження», і з огляду на це наголошує на їх додатковому значенні як історичних джерел: «[...] використовувати їх при писанню історії, як першорядне істор[ичне] джерело, неможна. Се твори передовсім поетичні, де крім правди є багато фантазії. Зате мають вони велике значіння для розслідування тодішних настроїв, тому, що в них містяться суб'єктивні мотиви»³⁰ (найімовірніше, йдеться про настрої політичні). І. Крип'якевич до історичних джерел відносив лише пісні історичного змісту, залишаючи поза увагою інші їх жанри, які є неоціненним джерелом до соціальної історії. Загалом, як джерела, він скрізь усвідомлено виділяв саме історичні пісні, перекази, анекдоти, історичний живопис — тобто шукав прямих історичних вказівок, а не відбиття соціологічної проблематики (що, можливо, слід розцінювати як прояв позитивізму).

Цікава ситуація склалась із класифікацією актових джерел. Е. Бернгайм їх зараховував до залишків [16, с. 90—91], хоча зазначав, що це «залишки, що містять в собі переказ» та з ними «треба поводитись як з переказами» [16, с. 86]. І. Крип'якевич вочевидь вагався щодо критеріїв їх класифікації. Спочатку він відніс їх до останків (паралельно з розпорядженнями та законами), але в рамках основного поділу — зараховував до традицій, проте із застереженнями («всі писані останки», «належить до сего роду останків»³¹). Водночас подано їх визначення: «Актами називаємо всі писані останки, або документи з ріжних областей людського життя»³², створені одночасно з подіями. Загалом, як історик-документаліст, у науковому дослідженні керівник семінару надавав перевагу саме їм, вважаючи їх найдостовірнішими. Відповідно у порівнянні з Е. Бернгаймом актам він приділив більшу увагу, зосереджуючись на їх видах, що побутували на українських теренах.

Систематизуючи акти, науковець поділив їх на 2 групи: публічні (урядові) та приватні. Серед публічних актів він виокремлює: розпорядження законодавчих органів («розпорядження законодавчих тіл») (соймів, рад, соборів), які носять форму протоколів, законів чи інструкцій; акти виконавчих органів («виконуючих урядів» («заряду краю»)); акти дипломатичні; «звідомлення з економічного життя» (т. зв. люстрації); податкові списки («списи»); акти військові (накази, універсали,

²⁹ Там само.

³⁰ Там само. Арк. 7.

³¹ Там само. Арк. 6.

³² Там само. Арк. 7.

військові реєстри); акти судові (суди городський, земський, козацький, міський, духовний); акти громадських інституцій, братств, цехів, шкіл, церков, Київської академії). Побіжно історик, як спеціаліст з роботи з судовими актами ще зі студентських років, наголошує на їхній інформативній цінності («Для історика судові акти дуже важні»³³), до того ж не лише для вивчення безпосередньо судової процедури, але й як джерел інформації з історії культури, побуту, у чому проглядається неокантіанський підхід («в них відбивається ціле тодішнє життя та справи культурні»³⁴).

Проте, «найбільш обильним джерелом» вчений називав акти приватні (кореспонденція і приватні записки). Особливим родом актів І. Крип'якевич вважав т. зв. дипломи («дипльоми») («Urkunden») («се акт виставлений в урядовій формі для урядового свідоцтва»³⁵), які вирізняються з-поміж інших актів чіткою структурою («старанною формою і змістом», «зміст [...] завжди уложений після певних правил і ділиться на кілька частей»)³⁶. Дипломи були поширені в середні віки для надання привілеїв. Писались на пергаменті («пергаміні») або якісному папері. Історик наголошує на обов'язковій наявності печатки та, як спеціаліст з дипломатики, наводить основні елементи формулярів дипломів. Він наголошував, що грамоти галицько-володимирських князів, козацькі універсали, дипломатичні угоди «мають форму дипломів»³⁷. Показово, що Е. Бернгайм розрізняє в межах групи залишків «документи» («Urkunden») [16, с. 92] (у значенні дипломів за І. Крип'якевичем) та акти [16, с. 90], зараховуючи документи до пам'ятників, а власне акти — відповідно, до залишків у вузькому розумінні.

У матеріалах «Семинару» історик уперше у своїх джерелознавчих дискурсах зупинився на деяких термінах, пов'язаних із поділом актових джерел за формою та форматом³⁸. Так, він згадував «кодекс» як «цілість якоїсь книги», «volumen» як сувій чи частину цілості (кодекс у двох томах), «folio» («фоліант») — книгу формату аркуша, «quarto» — чвертки аркуша та менші формати, зазначаючи, що сучасні йому книжки є, зазвичай, формату вісімки.

Розглядаючи третю групу («галузь») джерел традиції — «історичні пам'ятники» — автор курсу наголошував, що саме «в них виступає якнайсильніше той замір переказати минулість»³⁹. До структури історичних пам'ятників він зараховував: 1) архітектурні пам'ятки («пам'ятники архітектонічні»), 2) написи, 3) історичний живопис («історичні мальовила»), 4) герби державні й приватні, 5) монети, 6) географічні плани, карти, види.

Спільну групу Е. Бернгайма «монументи і написи» [16, с. 91] розробник семінару роз'єднав на архітектурні пам'ятники, у т. ч. надгробки й т. д. і окремо написи — «inscriptii». Тож розглянемо складові цієї групи. До архітектурних

³³ Там само.

³⁴ Там само.

³⁵ Там само. Арк. 8.

³⁶ Там само.

³⁷ Там само. Арк. 9.

³⁸ Там само. Арк. 8.

³⁹ Там само. Арк. 9.

пам'яток («пам'ятники архітектонічні») І. Крип'якевич зараховував будови, зведені «на пам'ятку ріжних подій»⁴⁰, тріумфальні арки («луки тріумфальні»), надгробки («нагробні різьби, у нас головно статуї»⁴¹). Як приклад епіграфічних пам'яток називаються написи про історичні події в сакральних будівлях, на козацьких надгробках, хрестах на честь скасування панщини, на козацьких надгробках, з грецьких колоній. Слідом за німецьким вченим І. Крип'якевич зауважував, що лише деякі написи виникли з наміром увіковічення подій. Е. Бернгайм виділяв історичні написи фактичного змісту [16, с. 81], які зараховував до писемної традиції, і написи, що не мають характеру звісток (на гробницях, медалях, монетах, прикордонних знаках і т. д.) [16, с. 91—92] (спірне твердження, особливо щодо гробниць — І. М.), які він відносив до пам'ятників як частини залишків. І. Крип'якевич теж певну їх категорію згадував серед останків⁴².

У Е. Бернгайма існує збірна група «Традиція в зображеннях» [16, с. 85—86], до якої він відніс історичний живопис, карти, плани, скульптуру. І. Крип'якевич же їх розмежував. Серед джерел, що належать до історичного живопису («історичні мальовила»⁴³), український науковець виокремив зображення битв, портрети, гравюри. Герби він поділяв на державні та приватні, що зображувались у документах, на персянях, печатках, старих будівлях, у стародруках. У історичному відступі науковець навів важливі відомості про українську символіку — державні та приватні герби, кольористику прапорів.

У процесі дослідження монет як історичного джерела, І. Крип'якевич побіжно характеризував розвиток грошового обігу в Україні. Герби, монети німецький науковець не виокремлював, правда він згадував написи на монетах в підгрупі монументи й написи групи пам'ятники, у той час як герби взагалі не називав.

Характеризуючи географічні плани, карти, види (спочатку малюнки від руки, з кінця XV ст. — гравюри), І. Крип'якевич дав оцінку давніх видів міст, а також карт, як важливого історичного джерела, з огляду на наявність на них небережних давніх шляхів і місцевостей.

Специфікою досліджуваного курсу І. Крип'якевича є виокремлення ним, окрім конкретно-історичних джерел груп останків і традиції, третьої групи — властива історія, давні історичні твори (за сучасним поділом — історіографічні джерела). Український науковець сформував її з Бернгаймової писемної й частково усної традиції, додавши діаріуші, історичні праці, «*silva rerum*» (у Е. Бернгайма в писемну традицію входили: 1) історичні написи, 2) генеалогічні таблиці, списки чиновників і правителів, 3) літописи, аннали й хроніки, 4) біографії (життя святих, біографії, автобіографії), 5) мемуари, 6) брошури, газети) [16, с. 80—85]. До третьої групи львівський історик зараховував: 1) генеалогії, 2) списки правителів, 3) літописи, 4) діярії (діаріуші, щоденники), 5) мемуари, 6) автобіографії й біографії, 7) «власлива історія», 8) «*silva rerum*», 9) часописи.

⁴⁰ Там само.

⁴¹ Там само.

⁴² Там само. Арк. 2.

⁴³ Там само. Арк. 9.

«Генеальогіями» історик називав записки, що стосуються певного роду, та відзначав, що на українських теренах вони не були поширеними, на відміну від «списів пануючих». До речі, списки гетьманів І. Крип'якевич закликав розглядати дуже критично, адже до них часто заносили «кожного лицаря, котрий вславився в бою з Турками»⁴⁴. Літописи історик визначав як «записки різних подій з року на рік»⁴⁵, початки яких виводив з церковних книг, молитовників. З XVIII ст. поширились діярії («дневники») — щоденники козацької старшини (М. Ханенка, Я. Марковича).

Характеризуючи мемуари, історик звертав увагу на їх відмінності від щоденних записок, адже це «описи подій ведені з пам'яті без ніяких нотаток, лише при допомозі пригаду»⁴⁶. Він наголошував на їх інформаційному потенціалі: «Вони звичайно недокладні, але цінні для історика тим, що в них можна знайти опис подій і фактів в правдивім освітленню»⁴⁷ (у пізніших курсах І. Крип'якевич вказував на їх суб'єктивне забарвлення). Окремо науковець виділяв також автобіографії й біографії.

Підводячи ризик під цими джерелами (у сучасній науці їх називають наративними, від лат. «narrare» — «розповідати»), науковець переходить до розгляду суто історичних праць, або, за його визначенням, — «властивої історії», «котра послугує не лиш пам'яттю»⁴⁸, як попередні писемні джерела, але й твориться, насамперед, на основі першоджерел, у т. ч. і вище зазначених («початків історії»). Початки написання історичних праць на українських землях («писання історії») історик виводив від літописів Самовидця та С. Величка, які частково написані на основі джерел (на думку І. Крип'якевича, Величко часто вдавався до їх фальсифікації). Як наголошував науковець, «критична історія» (наукове історієписання) починається на українських землях наприкінці XVIII ст. під впливом німецької історіографії (наприклад, Г.Ф. Міллера).

Керівник семінару окремо виділив т. зв. збірники «*silva rerum*» (з лат. «ліс речей») — записи, замітки, підбірки віршів, оповідань, листів і т. д. в книгах, церковних і монастирських документах («записування в церковних листах різних віршів, оповідань, переписані листи і т. д.»⁴⁹).

При розгляді часописів як джерел І. Крип'якевич зауважив, що з'явилися вони наприкінці XVI ст. у Західній Європі й виходили спочатку неперіодично. Він вказував на важливу роль для дослідження історії України як іноземних, так і вітчизняних періодичних видань, а також уміщених у них ілюстрацій. Показово, що серед історичних джерел не називаються літературні, публіцистичні твори, що було характерним для позитивістів.

Підбиваючи підсумок, науковець наголошує, що наведений ним перелік джерел далеко не вичерпний («Всі роди джерел далеко обильніші, як тут представлені»⁵⁰) та майже всі є «початками історії». Також він весь масив джерельного матеріалу поділяє на архівні та опубліковані.

⁴⁴ Там само. Арк. 11.

⁴⁵ Там само.

⁴⁶ Там само.

⁴⁷ Там само.

⁴⁸ Там само.

⁴⁹ Там само.

Систематизована І. Крип'якевичем інформація розширює і збагачує тогочасні знання науковців і є свідченням обізнаності самого історика, який застосовував і пропагував новітні, прогресивні методи та прийоми дослідження джерел, зокрема порівняльно-історичний, картографічний методи (наприклад, залучення карт мов і діалектів, картографування нумізматичних пам'яток), а також застосування результатів суміжних наук (наприклад, історичної лінгвістики).

Класифікація львівського науковця в порівнянні з Бернгаймовою більш деталізована, структурованіша, і водночас подекуди чіткіша, його визначення лаконічніші. Він виділяє власну третю групу, по суті, історіографічні джерела. Порядок групування теж різний. Український науковець починає свій огляд з останків, що логічно з погляду хронології появи джерел (археологічних, антропологічних, палеонтологічних), у той час як Е. Бернгайм — з групи безпосередніх спогадів і спостережень, якої у І. Крип'якевича взагалі нема. Далі йдуть традиції й історіографічні джерела (у Е. Бернгайма на другому місці традиція, і на завершення — залишки).

Також вчений адаптує основні положення німецького методолога до українських реалій та ілюструє прикладами з вітчизняної історії, додає специфічно українські види джерел. Він наповнює і субструктурує групи, які є в Е. Бернгайма, та об'єднує однорідні джерела. Загалом перелік видів джерел співзвучний з тими, що їх називає Е. Бернгайм, але львівський науковець перерозподіляє їх в межах визначених ним груп. Він наводить свої формулювання назв класифікаційних структурних одиниць, хоча бачення їх суті більш-менш збігається.

Проводячи поділ джерел, І. Крип'якевич побіжно знайомив слухачів університетського історичного семінару із допоміжними (спеціальними) історичними дисциплінами, які займаються дослідженням конкретних видів («відділів») речових джерел, а також із дотичними до історії науками. У даному рукописі історик називає їх просто науками, хоча в матеріалах 1918 р. та наступних розробках послуговується терміном «помічні» (допоміжні). Він згадує сфрагістику (сигілографію), папірографію, епіграфіку, костюмологію, картографію, дипломатику, палеографію, геральдику, а також антропологію, археологію, історію культури, географію, лінгвістику, або філологію та її галузі — етимологію, діалектику, ономастику (показово, що ним не називається етнографія чи етнологія, хоча, напр., той же Е. Бернгайм виділяє порівняльну етнографію або етнологію). Історик наголошує на джерелознавчій ролі методів нумізматики та папірографії в датуванні.

І. Крип'якевич створив свою класифікацію в межах загальноприйнятого тоді поділу джерел на традицію і залишки. На сучасному етапі розвитку джерелознавства такий підхід уже не є загальноприйнятим, але у фаховій літературі згадується як традиційний (Я. Калакура, С. Макарчук, В. Воронов, О. Богдашина). Більшість із субструктурних одиниць, названих вченим, актуальні й сьогодні, хоча використовуються у дещо іншому форматі та конфігурації. Тепер найпоширенішою схемою є класифікація джерел за способом фіксації (кодування) інформації про дійсність, яка виокремлює наступні основні групи: речові, усні, писемні. Їх перелік деталізував Я. Калакура: 1) речові, 2) словесні (вербальні), 3) зображальні, 4) звукові (аудіальні),

⁵⁰ Там само. Арк. 12.

5) поведінкові, 6) конвенціональні (символічні). Словесні розподіляють на підгрупи: 1) розмовна мова, 2) фольклор, 3) писемні пам'ятки, 4) фонодокументи. Г. Папакін розподіляє джерела на речові, монументальні (архітектура), зображувальні, аудіовізуальні, писемні, лінгвістичні (мовні, ономастичні, топонімічні тощо), а також усні, традиційно-звичаєві, поведінкові. Кожна з таких груп поділяється на підгрупи.

Іншими словами, у процесі розвитку суспільства і науки номенклатура джерел значно збагатилась, проте названі І. Крип'якевичем категорії не втратили актуальності. Історик фактично навів елементи сучасної групи речових історичних джерел (хоча у нього вони були розпорошені між останками й традицією), згадав палеоантропологічні джерела, пам'ятки матеріальної культури, до яких входять доісторичні (археологічні) та історичні джерела — нумізматичні й сфрагістичні, фортифікаційні й архітектурні пам'ятки (надгробки, триумфальні арки, статуї) (у О. Богдашиної — архітектура малих форм), предмети побуту, одягу. Хоча їх перелік не повний (напр., не вказано зброю), не названі окремо знаряддя праці, посуд, прикраси тощо (очевидно, вони сприймалися як різновид предметів домашнього господарства). Примітно, що й сучасні науковці остаточно не визначились, куди віднести побутові джерела (у О. Богдашиної вони одночасно належать до історичних речових [1, с. 211] та етнографічних [1, с. 208]), тобто мають міжвидові ознаки, а С. Макарчук виділяє речові етнографічні джерела.

Група «пережитки, або моральні останки», що конкретизується в «звичаєх, звичаєвому праві, віруваннях, обрядах» (за І. Крип'якевичем), наближається до поведінкових (за Я. Калакурою, Г. Папакіним, С. Макарчуком й ін.) або до етнографічних (за О. Богдашиною, В. Стрельським та ін.) (швидше навіть етнологічних) джерел за сучасним поділом. Зміст цієї його групи цілком співвідноситься з її сучасним наповненням.

Щодо лінгвістичних джерел, то вони розглядаються переважно як один з видів вербальних (словесних) (чи фонічних). У І. Крип'якевича перелік лінгвістичних джерел майже збігається з сучасним і містить антропоніми, топоніми. Діалектизми та слова іншомовного походження, хоч і не називаються ним безпосередньо, але з контексту проглядаються.

Групу «усні джерела» також можна зіставити з «устною словесністю» І. Крип'якевича, частини якої, хоч і не згруповані в цілість, але цілком корелюються з сучасним переліком.

Група писемних джерел, запропонована науковцем, є найповнішою і майже збігається з сучасною номенклатурою щодо розглядуваної доби. У І. Крип'якевича вони зібрані в традиції (актові та написи) і групу історіографічних джерел (що є, переважно, оповідними), у чому можна помітити наближення до сучасного внутрішньовидового поділу писемних джерел на актові та наративні. Виокремлені ним написи (інскрипції) (епіграфічні джерела) функціонують паралельно з іншими писемними, а також речовими (не входячи до жодної з них). У джерелознавчій літературі існує погляд на них як на перехідні, проміжний варіант між речовими й писемними.

І. Крип'якевич провів досить детальну систематизацію актів. Його групування актового матеріалу на публічні та приватні збігається з сучасним (приватно-правові й публічно-правові (С. Макарчук, Б. Корольов)). Також він розрізняє

акти за сферою функціонування (акти дипломатичні, законодавчих, виконавчих органів, економічного характеру, судові, громадських інституцій (напр., Л. Пушкарьов акти розподіляв на політичні, соціально-економічні, юридичні; Б. Корольов — на законодавчі та нормативні, дипломатичні, діловодну документацію; детальний поділ за функціональним призначенням актових матеріалів, характерних для різних періодів, навів С. Макарчук). Варто зазначити, що ще з радянських часів у багатьох підручниках та дослідженнях документальні джерела поділяють на нормативні та виконавчі або інформативно-виконавчі.

Історик подає досить широкий перелік видів актів (звичайно, не вичерпний). За формою вирізняє дипломи (Unkunde). Показово, що до актових матеріалів він також відносить приватне листування, у той час як з позицій сучасного джерелознавства доцільно ділове листування відносити до актових джерел, а приватне — до джерел особового походження в межах наративних. Взагалі, у І. Крип'якевича акти — досить широке поняття, порівняно з сьогочасним тлумаченням: «Не лише акти урядові але й приватні листи, взагалі кожний документ писаний сучасно з подіями»⁵¹.

Ілюстрації, податкові реєстри автор розглядає в контексті актового матеріалу, що зумовлено специфікою розглядуваного періоду, хоча зараз, переважно, статистичні дані не сприймаються як частина актових джерел. Так, Г. Папакін розмежовує діловодні джерела та облікову, статистично-описову документацію. О. Богдашина статистику виділяє в межах документальних джерел поруч з актовими та діловодними.

Прогресивним було виокремлення І. Крип'якевичем історіографічних джерел (на їх специфіку і відмінність від конкретно-історичних вказує Я. Калакура). Давні історичні твори автор схеми розглядав як зародки, початки наукового історієписання. Нововведенням історика можна вважати залучення групи джерел під назвою «*silva regum*» — різножанрових шляхетських рукописних збірників («*miscellanea*»), поширених у Речі Посполитій та Великому князівстві Литовському, залучення яких і зараз варто активізувати. Указані в матеріалах семінару діаріуші, мемуари, автобіографії й біографії зараз визначають як джерела особового походження, що в часи написання курсу не було загальноприйнятим. Сучасні науковці (і свого часу Е. Бернгайм) серед біографічних джерел називають життя святих (агіографічна література), які І. Крип'якевич зараховував до легенд. Відповідником сучасної періодики, преси є група «часописи», до якої, як видно з ілюстрації положень, І. Крип'якевич відносив газети й журнали. Його «властива історія», «критична історія» тотожні науковій історичній літературі. Художня література вченим не розглядалась як окреме джерело, що, можливо, зумовлено недостатнім її поширенням в період, в якому вчений спеціалізувався.

«Історичні мальовила», виділені І. Крип'якевичем, відповідають історичним зображальним джерелам, історичному живопису. У сучасному розумінні група зображальних джерел набагато ширша, й окрім безпосередньо історичного живопису містить картографічні джерела, розглядає зображальний аспект нумізматичних, сфрагістичних, боністичних джерел (які в І. Крип'якевича взагалі не згадуються). У той час, картографічні джерела («географічні пляни, карти, види»)

⁵¹ Там само. Арк. 7.

(зображально-графічні за О. Шмідтом) у нього не підпорядковуються зображальним, а є назвою групи одного з ними порядку, так само як герби і монети.

У схемі І. Крип'якевича печатки віднесені до речових («вироби людської руки»), а монети і герби до історичних пам'ятників. Сучасне джерелознавство трактує їх як сфрагістичні, вексилологічні та нумізматичні пам'ятки, розглядає залежно від предмета дослідження і як речові, і як зображальні джерела. Більш докладно і предметно ними займаються відповідні історичні спецдисципліни.

Отже, важливим науковим досягненням І. Крип'якевича став його теоретичний і практичний доробок в галузі методики історичного пізнання та його важливої частини — джерелознавчого дослідження. Він був одним із перших вітчизняних фахівців із теоретичного джерелознавства, який глибоко розробляв проблематику класифікації історичних джерел з урахуванням особливостей української історії та залучав методологічні надбання європейського джерелознавства. Історик був дотичний до формування методології джерелознавства, методики історичного дослідження як навчальних університетських дисциплін. Погляди вченого з теоретичного джерелознавства 1920-х рр. у концентрованому вигляді містяться у матеріалах наукового семінару в УТУ у Львові. Учений узагальнив новації теоретичного джерелознавства і виробив принципи та критерії класифікації джерел. Класифікацію він розглядав як елемент евристики. Він не подавав лише сухі теоретичні положення, а скрізь ілюстрував їх конкретними прикладами.

Учений розробив класифікаційну схему історичних джерел у контексті загальноприйнятого тоді поділу на традиції та останки, удосконалював цю модель. Його схема поділу історичних джерел ґрунтується на видовому принципі. І. Крип'якевич орієнтувався переважно на джерела давньої та середньовічної історії України як фахівець із цих періодів.

У конкретних дослідженнях науковець дотримувався, переважно, засад позитивізму, проте на його класифікаційній схемі позначились, окрім рецепції парадигми «критичного позитивізму», неокантіанські впливи, що виразилось у значній увазі до лінгвістичних джерел, історії культури, психологічного аспекту історичного дискурсу.

І. Крип'якевич сам став класиком методики історичного дослідження. Його навіть називали «українським Бернгаймом» за відданість основним теоретико-методологічним положенням цього корифея джерелознавства та визнаючи його особисту заслугу в розробці й популяризації методики науково-дослідної роботи. На наукових рекомендаціях вченого виросло не одно покоління дослідників. Аналіз досліджуваного джерела дозволить простежити еволюцію та трансформацію поглядів І. Крип'якевича на схему класифікації та прийоми аналізу джерел.

Історик розширив джерелознавчий дефінітивний апарат, особливо на позначення писемних джерел, зокрема, «останки», «традиція», «анекдот», «історичний переказ», «легенда», «акт», «диплом», «генеалогія», «літописи», «мемуари», а також одиниць класифікації — «галузь» та «відділ», «роди» історичних джерел. За матеріалами семінару можна відстежити рівень розвитку і галузевого оформлення спеціальних історичних дисциплін.

Першоджерело, що характеризується, є не лише пам'яткою історичної та історіографічної думки, а й становить дослідницький інтерес з погляду філології як

приклад наукової та розмовної мови 20-х рр. ХХ ст. Галичини. Актуалізовані матеріали семінару дозволили встановити науковий пріоритет доробку І. Крип'якевича в галузі методики джерелознавчого дослідження. Надалі плануємо археографічну публікацію проаналізованого першоджерела, проведення порівняння його положень з ідеями М. Кордуби цього ж періоду та іншими працями І. Крип'якевича.

* * *

Таблиця 1. Класифікація історичних джерел за Е. Бернгаймом

Безпосереднє спостереження та спогад		
Традиція («Tradition»), перекази, звістки («Berichte»)	Усна традиція	Пісні й оповідання
		Саги, биліни
		Легенди, життя святих
		Анекдоти
		Крилаті слова
		Приказки
	Писемна традиція	Історичні написи
		Генеалогічні таблиці, списки чиновників і правителів
		Літописні звістки, аннали, хроніки
		Біографії (реалістичні біографії, автобіографії)
		Мемуари
	Традиція в зображеннях	Брошури, газети
		Зображення історичних особистостей (історичні портрети)
		Зображення історичних подій
		Скульптура
Залишки («Überreste») ¹	Залишки у вузькому розумінні	Зображення місцевостей (географічні карти, плани міст і т. д.)
		Тілесні залишки людей і їх діяльності
		Мова
		Звичаї, установи
	Пам'ятки	Твори наук, мистецтв, ремесел
		Ділові акти
		Монументи й написи, що не мають характеру звісток (статуї, прикордонні вівтарі й знаки, камені для відліку миль, написи на гробницях, монетах і медалях)
		Документи «Urkunden» (грамоти)

¹ У виданні — «Ueberreste».

Таблиця 2. Класифікація історичних джерел за І. Крип'якевичем (перший поділ)¹

Останки	Акти
	Написи
	Малюнки
	Будівлі
	Пам'ятки мистецтва (виробництва) («Діла штуки»)
	Розпорядження
	Закони
	Гроші
	Предмети домашнього вжитку та побуту («Предмети домашнього обходу та буденного життя»)
Традиції	Літописи й історичні праці

¹ У випадках, якщо назви груп джерел у І. Крип'якевича відрізняються від загальноприйнятих формулювань, подаємо їх за сучасною науковою термінологією, дублюючи авторськими відповідниками.

Таблиця 3. Класифікація історичних джерел за І. Крип'якевичем (основний поділ)

Останки		
Антропологічні та палеонтологічні джерела («Тілесні останки людей і звірят»)		
Пам'ятки матеріальної культури («Продукти (вироби людської руки»))	Доісторичні (археологічні)	
	Історичні	Монети
		Фортифікаційні споруди («Укріплення або городища»)
		Предмети домашнього вжитку («Предмети домашнього господарства»)
		Печатки («Печати»)
		Написи
Предмети одягу («Одяги»)		
Поведінкові джерела («Пережитки, або моральні останки»)	Лінгвістичні джерела («Людська мова»)	(«Власні імена і географічні назви») Антропоніми
		Топоніми
		[Іншомовні запозичення]
		[Діалектизми]
	Традиційно-звичаєві	Етнологічні (календарно-обрядові) («Народний календар»)

Продовження табл. 3

Поведінкові джерела («Пережитки, або моральні останки»)	(«Звичаї, звичаєве право, вірування, обряди»)	Вірування
		Погляди на власність, звичаєве право
	Фольклор («Усна словесність») ¹	Приповідки
		Історичні перекази (передання)
		Історичні анекдоти («летючі слова»)
	Легенди («Легенди»)	
Традиція		
Усні історичні твори («Історичні пісні») ²		Думи
		Власне історичні пісні («Властиві історичні пісні»)
Акти ³	Публічні («Публічні (урядові)»)	Законодавчі акти («Розпорядження законодавчих тіл (носять форму протоколів, законів, інструкцій)»)
		Акти державних адміністративних органів (виконавчих) («Акти виконуючих урядів (заряду краю)»)
		Дипломатичні акти («Акти дипломатичні»)
		Фінансово-господарська звітність («Звіdomлення з економічного життя (люстрації)»)
		Податкові реєстри («Податкові списи»)
		Акти військові (накази, універсали, реєстри війська)
		Акти судові (городський, земський, козацький, міський, духовний)
		Акти громадських інституцій («братств», цехів, шкіл, церков)
	Грамоти, дипломи («Дипльоми (Unkunde)») («мають форму дипломів» князівські грамоти, козацькі універсали, дипломатичні угоди)	
	Приватні	Листування, епістолярій («Кореспонденція»)
Приватні записки		
Історичні пам'ятки («Історичні пам'ятники»)	Пам'ятки архітектури («Пам'ятники архітектонічні»)	Споруди на честь визначних подій («Будови на пам'ятку різних подій»)
		Тріумфальні арки («Луки тріумфальні»)
		Надгробки («Нагробні різьби», «статуйи»)
	Написи (inscriptii)	Графіті («Написи в будівлях»)

Історичні пам'ятки («Історичні пам'ятники»)	Написи (inscriptii)	Написи на пам'ятних знаках (напр. хрестах на пам'ять про скасування панщини і т. інш.)
		Написи на надгробках (напр. козацькі «гробові пам'ятники», «написи на цвинтарищах»)
		Написи, що походять з грецьких колоній Північного Причорномор'я («Написи з грецьких колоній»)
	Історичні малювали	Батальний живопис («Зображення битв»)
		Портрети
		Гравюри
	Герби (державні, приватні)	
Монети		
Картографічні джерела («Географічні пляни, карти, види»)		
Давні історичні твори, властива історія		
		Генеалогії («Генеальогії»)
		Списки правителів («Списи пануючих з датами, списи гетьманів»)
		Літописи
		Діаріуші («Діарії (днівники)»)
		Мемуари
		Автобіографії і біографії
		Історичні праці («Властива історія»)
		Silva rerum
		Періодика (преса) («Часописи»)

П р и м і т к и: ¹ «Народну словесність» І. Крип'якевич одночасно зараховував і до традиції. ² Історичні пісні як галузь народної словесності одночасно відносив і до останків. ³ Автор вагався, куди зараховувати акти.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ / REFERENCES

- Bohdashyna, O. Dzhereloznavstvo istorii Ukrainy: pytannia teorii, metodyky, istorii. Kharkiv, 2010 [in Ukrainian].
[Богдашина О. Джерелознавство історії України: питання теорії, методики, історії. Харків, 2010. 214 с.].
- Voronov, V. Dzhereloznavstvo istorii Ukrainy. Dnipropetrovsk, 2003 [in Ukrainian].
[Воронов В. Джерелознавство історії України. Дніпропетровськ, 2003. 334 с.].

3. Kalakura, Ya., Kotsur, V. Klyasyfikatsiia istorychnykh dzherel. *Istorychne dzhereloznavstvo*. Kyiv, 2017. 86-116 [in Ukrainian].
[Калакура Я., Коцур В. Класифікація історичних джерел. *Історичне джерелознавство*. Київ, 2017. С. 86—116].
4. Telvak, V. Teoretyko-metodolohichni pidstavy istorychnykh pohliadiv Mykhajla Hrushevskoho. New York; Drohobych, 2002 [in Ukrainian].
[Тельвак В. Теоретико-методологічні підстави історичних поглядів Михайла Грушевського. Нью-Йорк; Дрогобич, 2002. 236 с.].
5. Dashkevych, Ya. Ivan Krypiakievych — istoryk konservatyvno-derzhavnytskoi shkoly. *Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalna svidomist, derzhavnist*. Lviv, 2001. T. 8: Ivan Krypiakievych u rodynnij tradytsii, nautsi, suspilstvi. 715-730 [in Ukrainian].
[Дашкевич Я. Іван Крип'якевич — історик консервативно-державницької школи. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. Львів, 2001. Т. 8: Іван Крип'якевич у родинній традиції, науці, суспільстві. С. 715—730].
6. Isaievych, Ya.D. Krypiakievych Ivan Petrovych. *Entsyklopediia istorii Ukrainy*. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Krypyakevich_I [in Ukrainian].
[Ісаєвич Я.Д. Крип'якевич Іван Петрович. *Енциклопедія історії України*. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Krypyakevich_I (дата звернення: 27.05.2024)].
7. Zabolotna, I.M. Arkheohrafichna diialnist ta dzhereloznavchi studii I.P. Krypiakievycha: Monohrafiia. Kyiv, 2009 [in Ukrainian].
[Заболотна І.М. Археографічна діяльність та джерелознавчі студії І.П. Крип'якевича: Монографія. Київ, 2009. 486 с.].
8. Moroz, I. Vnesok I. Krypiakievycha v rozvytok teoretychnoho dzhereloznavstva ta metodyky istorychnoho doslidzhennia. *Modern historical science: changes and development synergy of research studies: Collective monograph*. Riga, 2021. 72-100 [in Ukrainian].
[Мороз І. Внесок І. Крип'якевича в розвиток теоретичного джерелознавства та методики історичного дослідження. *Modern historical science: changes and development synergy of research studies: Collective monograph*. Riga, 2021. P. 72-100].
9. Moroz, I.M. Klyasyfikatsiia istorychnykh dzherel I. Krypiakievychem za materialamy lektsiynoho kursu "Metodyka istorii", pryznachеноho dlia vykladannia u Kamianets-Podil'skomu universyteti u 1918 r. *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk*. 2022. 58 (1): 54-60 [in Ukrainian].
[Мороз І.М. Класифікація історичних джерел І. Крип'якевичем за матеріалами лекційного курсу «Методика історії», призначеного для викладання у Кам'янець-Подільському університеті у 1918 р. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2022. Вип. 58. Т. 1. С. 54—60].
10. Krypiakievych, I. Spohady. (Avtobiohrafia). *Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalna svidomist, derzhavnist*. Lviv, 2001. T. 8: Ivan Krypiakievych u rodynnij tradytsii, nautsi, suspilstvi. 77-140 [in Ukrainian].
[Крип'якевич І. Спогади. (Автобіографія). *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. Львів, 2001. Т. 8: Іван Крип'якевич у родинній традиції, науці, суспільстві. С. 77—140].
11. Volynets, S. U pershu richnytsiu smerti Ivana Krypiakievycha. *Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalna svidomist, derzhavnist*. Lviv, 2001. T. 8: Ivan Krypiakievych u rodynnij tradytsii, nautsi, suspilstvi. 567—569 [in Ukrainian].
[Волинець С. У першу річницю смерті Івана Крип'якевича. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. Львів, 2001. Т. 8: Іван Крип'якевич у родинній традиції, науці, суспільстві. С. 567—569].
12. Zabolotna, I. Spohady Ivana Krypiakievycha (1904—1911). *Ukrainskyj arkhеohrafichnyj schorichnyk*. 2010. 15: 476-497 [in Ukrainian].

- [Заболотна І. Спогади Івана Крип'якевича (1904—1911). *Український археографічний щорічник*. 2010. Вип. 15. С. 476—497].
13. Bortniak, N. Z lystuvannia I. Krypiakevycha ta S. Tomashivskoho. *Ukraina: kulturna spadshyna, natsionalna svidomist, derzhavnist*. Lviv, 2001. T. 8: Ivan Krypiakevych u rodynnij tradytsii, nauksi, suspilstvi. 395-415 [in Ukrainian].
[Бортняк Н. З листування І. Крип'якевича та С. Томашівського. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. Львів, 2001. Т. 8: Іван Крип'якевич у родинній традиції, науці, суспільстві. С. 395—415].
14. Velykopolska, U. Teoretyko-metodolohichni pratsi Myrona Korduby. *Istorychnyj zhurnal*. 2008. 2: 70-80 [in Ukrainian].
[Великопольська У. Теоретико-методологічні праці Мирона Кордуби. *Історичний журнал*. 2008. Вип. 2. С. 70—80].
15. Korduba, M. Metodolohiia istorii. Vykłady na ukrainskomu universyteti. Lviv, 1922 [in Ukrainian].
[Кордуба М. Методологія історії. Вykлади на українському університеті. Львів, 1922. 234 с.].
16. Bernhejm, E. Vvedenye v ystorycheskuiu nauku. Saint Petersburg, 1908 [in Russian].
[Бернгейм Э. Введение в историческую науку. СПб., 1908. 135 с.].

Надійшла / Received 28.10.2024

Inna MOROZ

Candidate of Historical Sciences (Ph. D. in History),
Docent at the Department of World Ukrainian History,
Taras Shevchenko National University of Kyiv (Kyiv, Ukraine)
iness.m@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0001-6392-3249>

METHODOLOGICAL APPROACHES OF I. KRYPIAKEVYCH
TO THE CLASSIFICATION OF HISTORICAL SOURCES
(BASED ON THE MATERIALS OF THE SCIENTIFIC SEMINAR
IN THE UKRAINIAN SECRET UNIVERSITY IN LVIV)

The purpose is to investigate the contribution of I. Krypiakevych to the development of the methodology of classification of historical sources and to determine the relevance of his work in this field at the current stage, based on non-updated archival evidence. **The tasks** are to clarify the essence of the theoretical and methodological significance of the scientific classification scheme of historical sources of I. Krypiakevych. **The methodology** is based on the principles of source studies — historicism, comprehensiveness, and integrity of the source complex using general scientific methods of analysis and synthesis, induction and deduction, and modeling, as well as historical methods — biohistoriographical, historical-genetic, historical-comparative, problem-chronological, retrospective and textological. **The main results.** The article reveals the scientist's approaches to the development of classification criteria and models, taking into account the achievements of Western European genealogy in the 19th — beginning of the 20th century with the dominance of the positivist and neo-Kantian paradigm of the historical process. The basis of the classification proposed by him is primarily the ideas of E. Bernheim and the dominant at that time, division of the source base into remnants and tradition. The merit of the historian was that he improved it, specified it, adapted it to Ukrainian historical material, and tested it in a scientific seminar at the Ukrainian Secret University in Lviv.

Keywords: *historical source studies, theory and methodology, classification of historical sources, classification models (schemes), I. Krypiakevych, E. Bernheim.*